

II ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ

**Ўзбекистон Республикаси ҳаракатлар
стратегияси: макроиқтисодий
барқарорлик, инвестицион фаоллик ва
инновацион ривожланиш истиқболлари**

**Илмий маъруза ва мақолалар
тўплами**

IV ШУЎБА

2019 йил 27-28 май

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017 -2021 йилларда Хоразм вилояти ва Хива шаҳрининг туризм салоҳиятини комплекс ривожлантириш дастури тўғрисидаги” ПҚ-2953-сон қарори. 2017 йил 4 май

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3514-сонли қарори. 2018 йил 7 февраль

4. Хоразм вилоят туризмни ривожлантириш департаменти маълумотлари. Урганч-2018.

5. Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси. Тошкент-2018. 56-бет

ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИДА ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ ВА ЎЗБЕКИСТОНДА УЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Махмудов Носир Махмудович¹

¹*иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
ТДИУ, e-mail: n.maxmudov@tsue.uz*

Ўзбекистонда кейинги йилларда иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар самарадорлигини оширишга кенг эътибор қаратилмоқда. Хусусан, иқтисодиёт таркибида қишлоқ хўжалигининг ҳиссаси камайгани ҳолда, саноат, хизмат кўрсатиш тармоқларининг улуши ошиб бормоқда. Маълумки иқтисодиётнинг барча тармоқларида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг йиғиндиси ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) кўрсаткичида ўзининг ифодасини топади ва иқтисодиёт тармоқларида таркибий ўзгаришларнинг амалга оширилиши ЯИМ ҳажми ўзгаришига бевосита таъсир кўрсатади. ЯИМни ҳисоблаш усулларида бири қўшилган қиймат усули бўлиб, бу усулда аниқланган ЯИМ иқтисодиёт таркибини ва ундаги силжишларни таҳлил қилишда муҳим ҳулосалар беради. Алоҳида тармоқларнинг иқтисодиётда яратилган ялпи қўшилган қийматдаги улуши, унинг ўзгариши мамлакат иқтисодиётининг ривожланиш ҳолатини ва кутилаётган иқтисодий ўсиш даражасини баҳолаш имконини беради.

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар жаҳоннинг етакчи иқтисодчи олимлари томонидан чуқур ўрганилган бўлиб, улар мазкур масалани атрофлича таҳлил қилганлар. Жумладан, таниқли иқтисоши П. Самуэльсоннинг фикрига кўра “Истеъмол соҳасидаги таркибий ўзгаришлар ялпи талабнинг ҳажми ва таркибини аниқлайди, иқтисодий ривожланишни узоқ муддатли тартибга солишнинг турли усуллариини жамғармалар соҳасидаги таркибий ўзгаришларга таъсирини ифодалайди. Шу билан биргаликда истеъмол ва жамғариш соҳасидаги таркибий ўзгаришлар ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш

муносабатларининг ривожланишини таъминловчи фундаментал омиллар ҳисобланади. Макроиктисодий динамикани ҳаракатлантирувчи омилларга илмий-техникавий тараққиёт, истеъмол маҳсулотларига афзаллик беришнинг ўзгариши, ишлаб чиқариш омилларининг йиғилиши кабилар киради” [2, 452].

С. Кузнецнинг таъкидлашича, “Мамлакатдаги иқтисодий ўсиш ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг аҳолини ўсиб боровчи эҳтиёжларини узоқ вақт давомида қондира билиш имконияти билан баҳоланиши мумкин. Бу ўсиб бориш имкониятлари техника ва технологияларни ривожланишига, иқтисодиёт таркибидаги ва мафкурадаги зарурий ўзгаришларнинг амалга оширилишига асосланади” [3, 104].

Россиялик иқтисодчи олим Н. Кондратьевнинг фикрига кўра “Хўжалик мувозанатининг таъминланиши учун унинг қандайдир чегаравий ҳолатлари мавжуд, уларнинг маълум вақтларда иқтисодиётнинг мувозатига таъсир кўрсатади. Бундан маълум бўладики, чегаравийлик ва аниқликнинг кўрсатилган белгилари, хўжалик унсурлари ва мувозанатнинг ўзига хос ҳолатлари, ҳолатнинг шундай кўринишга келиши иқтисодий мувозанатнинг ёки хўжаликни статик ҳолатининг адекватлиги предмети, статика назарияси бўйича махсус, қатъий назарияларнинг пайдо бўлишига олиб келади” [4, 298].

Й. Шумпетер “Иқтисодий тизимни ҳаракатга келтирувчи асосий импульс истеъмол таркибининг янгиланишидан, товар ишлаб чиқариш ва етказиб беришнинг янги усуллари қўллашдан, бозорлар фаолиятини яхшилашдан ва иқтисодиётни ташкил этишнинг замонавий шакллари қўллашдан боғлиқ бўлади” - деб ҳисоблайди [5, 122].

Мамлакат иқтисодиёти тармоқларидаги таркибий ўзгаришлар иқтисодиётдаги ишлаб чиқариш жараёнида технологик, ихтисослик, талаб ва бир қатор омиллар таъсири натижасида юзага келади. Лекин ҳар қандай омилнинг таъсири натижасида амалга ошириладиган таркибий ўзгаришлар ҳар доим ҳам самарали бўлавермайди. Айнан иқтисодиёт тармоқларидаги юзага келаётган таркибий ўзгаришлар мамлакат иқтисодий модели ҳаёт циклининг кўтарилиш ёки пасайиши даври натижасида юзага келади.

Шунинг учун ҳам таркибий ўзгаришларни самарали амалга оширилиши ва иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлаш учун пухта ишлаб чиқилган мамлакат ижтимоий-иқтисодий сиёсати муҳим ҳисобланади. Мақолада барқарор иқтисодий ўсишнинг асосий омили бўлган ялпи омиллар самарадорлигига таъсири баҳоланади (1-расм).

	Ривожлан- ган мамла- катлар	Ривожла- наётган мамлакат- лар	Паст даро- мадли мамлакат- лар
Банк сектори фаолиятини ислох қилиш			
Молия сектори хусусийлаштириш			
Капитал бозорини ривожлантириш			
Ҳуқуқий тизим ва хусусий мулк ҳуқуқи			
Қишлоқ хўжалигини ислох қилиш			
Инвестицион муҳит			

Ислохотлар амалга оширилгандан сўнг 5 йилда ялпи
омиллар самарадорлигига таъсири

1-2%

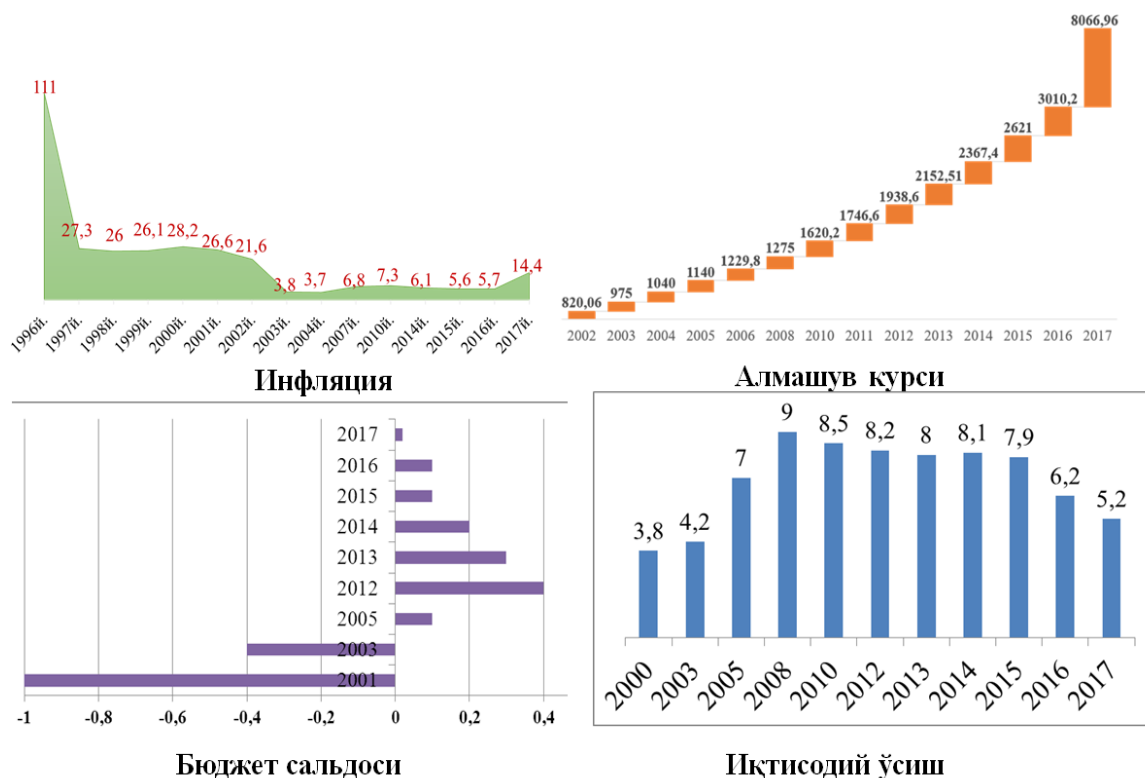
>2%

1-расм. Таркибий ислохотлар ва ялпи омиллар самарадорлиги ошиши

1-расмдан кўриниб турибдики, ўтиш давридаги ва паст даромадли мамлакатлар учун банк сектори фаолиятини ислох қилиш, молия секторини хусусийлаштириш, капитал бозорини ривожлантириш ва инвестицион муҳитни яхшилаш иқтисодиёт тармоқларида самарали таркибий ўзгаришни амалга ошириш имконини беради.

Халқаро валюта жамғармасининг тадқиқотларига кўра бозор қонунларини мамлакат иқтисодиётга жорий этишга қаратилган таркибий ўзгаришлар мамлакат барқарор иқтисодий ўсиши учун замин яратади деб таъкидланган. Унга таянган ҳолда Ўзбекистонда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш вариантларини ишлаб чиқиш мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш сценарийларини яратиш имконини беради.

Республика иқтисодиётида 2008 йилгача белгиланган ривожланиш модели ўзининг самарасини бериб келди, жумладан 2000-2008 йилларда иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари ўртача 8,5 фоиз атрофида, инфляция 4-5 фоиз, алмашув курси долларга нисбаттан ўртача йиллик 10-15 фоизлик девалвация, бюджет сальдоси мусбат натижа билан эришилди (2-расм).

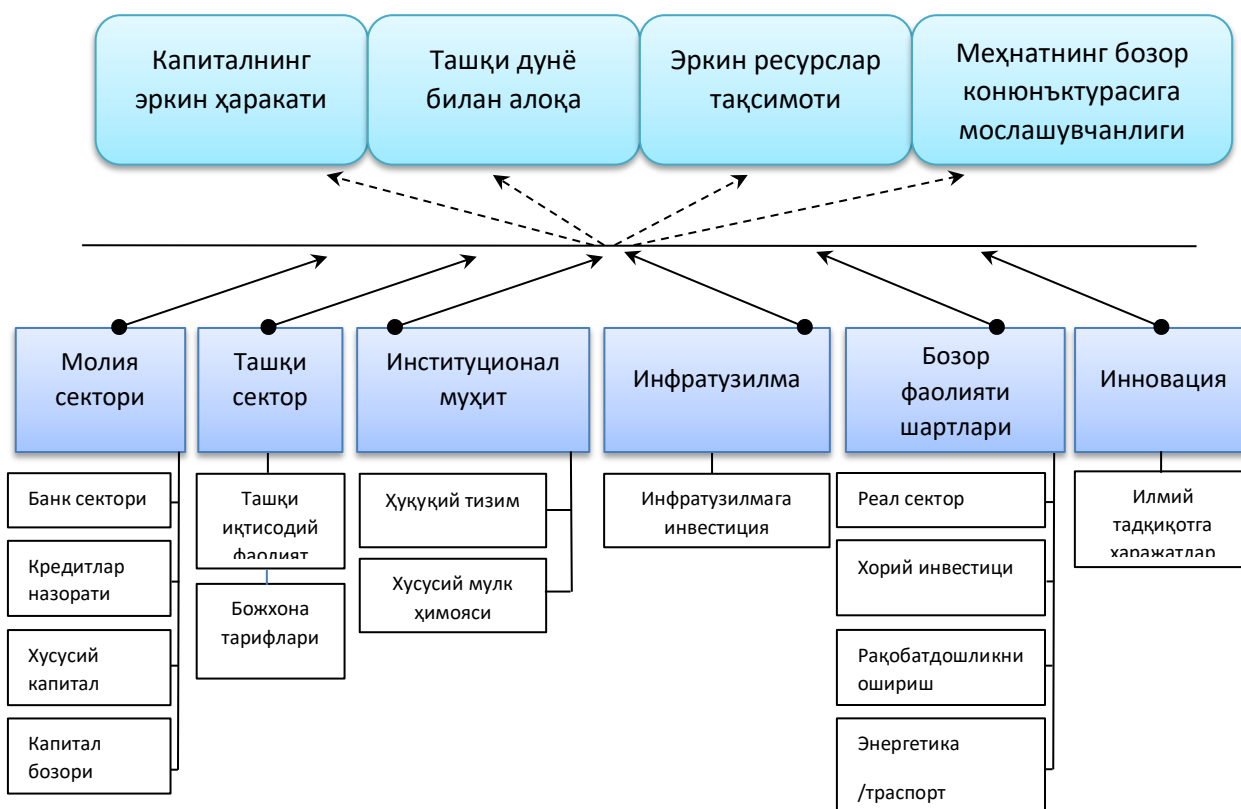

2-расм. Ўзбекистон Республикасининг асосий макроиктисодий кўрсаткичлар динамикаси [6].

Лекин 2008 йилдан кейинги жаҳон иқтисодиётини рецессияси (молиявий-иқтисодий инқирози), 2014 йилдан кейинги Республиканинг асосий ташқи савдо товарлари нархларининг жаҳон бозори конъюктурасидаги салбий динамикаси ва Ўзбекистоннинг асосий савдо ҳамкорларидан бири бўлган Россия ва Ғарб мамлакатларининг ўзаро санкцион можаролари Ўзбекистон иқтисодиётига салбий таъсирини ўтказиб келди. Натижада қарийб 8-9 йил мобайнида йиғилиб келган муаммолар мамлакат иқтисодиёти барқарорлигига хавф солиш эҳтимоли ошиб борди.

Йиллар давомида йиғилган иқтисодиётдаги юкни ва юзага келиши мумкин бўлган хатарларни бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг ташаббуси билан Ўзбекистонни иқтисодий моделини тубдан ўзгартириш ва уни рақобатдошлигини ошириш бўйича бир қатор ислохотлар амалга оширилди, жумладан, барча ислохотлар мақсадлилиги ва кетма-кетлигини белгилаш учун 2017 йил февраль ойида Ҳаракатлар стратегияси [1] қабул қилинди, нарх шаклланиш сиёсатини либераллаштириш, валюта бозорида амалга ошириладиган операцияларни эркинлаштириш, валюта алмашинув курсини шаклланишининг бозор механизмларига босқичма-босқич ўтиш, хом-ашё тақсимотини тўлиқ бозор принциплари асосида амалга ошириш ва бошқа қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Бу Республика иқтисодиёти тармоқларида туб таркибий ўзгаришларни амалга ошишига замин яратди.

Ўрганишлар натижасидан келиб чиқиб, мамлакат таркибий ўзгаришга биринчидан, фундаментал омиллар сифатида капиталнинг эркин ҳаракати, ташқи дунё билан алоқа даражаси, ресурсларнинг эркин тақсимланиш ва меҳнат ресурсларининг бозор конъюнктурасига мослашувчанлиги таъсир кўрсатади ва мазкур омиллар фаолиятини белгиловачи иқтисодий шартлар таръсир этади. Бу омиллар иқтисодиёт тармоқларида таркибий ўзгаришни амалга ошириш имкониятлари сифатида баҳоланди(3-расм).

3-расм. Иқтисодиёт тармоқларида таркибий ўзгаришни амалга ошириш имкониятлари

3-расмдан кўриниш мумкинки, иқтисодиёт тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш учун аввал капитал ҳаракати эркинлигини таъминлаш учун барча инфраузилмавий ва меъёрий ҳуқуқий асослар тайёр бўлиши, мамлакатни ташқи дунё билан алоқасининг самарали механизмларини жорий этиш, рақобат муҳитини шаклланишига асосланган институционал муҳитни шакллантириш, ишбилармонлик фаолиятини олиб бориш учун етарлича инфраузилмани ташкил этиш, бозорлардаги рақобат муҳити бузилмаслиги, инновацион фаолият ҳаракатига тўлиқ эркинлик керак бўлади.

Иқтисодиёт тармоқларида таркибий ўзгаришни амалга ошириш имкониятлари сифатида қаралаётган имкониятларни бирма-бир кўриб ўтамиз.

Молия сектори мамлакатда капиталнинг ҳаракатланиши учун давлат томонидан олиб борадиган молия бозорини бошқариш қонун-қоидаларини ташкил этади, яъни, банк тизими, бюджет-солиқ тизими, капитал бозори, жалб этилган инвестициялар, хусусий капитал ва бошқалар. Банк секторида 2018 йил

якунига кўра мамлакатимизда 28 та банклар фаолият юритди, улардан 11 таси давлат улуши мавжуд бўлган банклардир. 2018 йил якуни бўйича Республика банк тизими активлари ўтган йилнинг мос даврига нисбаттан 128 фоизга, мажбуриятлари 126,2 фоизга, кредитлар 148,9 фоизга, депозитлар 119,7 фоизга ошди. Лекин, мазкур ўсиш асосан давлат банкларига тўғри келиб, уларнинг улуши банк активларида 83,1 фоиз, мажбуриятларда 83,3 фоиз, кредитларда 87,9 фоиз, депозитларда 66,4 фоизни ташкил этди. Кўриниб турибдики, иқтисодиётни инвестициялашда давлат банкларнинг улуши юқори бўлди, иқтисодиётда пул айланишини таъминловчи механизмларидан бўлган банк депозитлари операцияларининг 66,4 фоиз давлат банкларига тўғри келди [7]. Бу ўз навбатида йўналтирилган кредитларнинг аксар қисми давлат мақсадли жамғармалари ҳисобидан имтиёзлар асосида йўналтирилганлигини англатади. Бундан ташқари Республикада фонд бозори суст ривожланган бўлиб фонд бозори капиталлашуви даражаси паст бўлмоқда. Бу эса мамлакат молия тизими асосан банкларга асосланган немис моделига ўхшашлигидан далолат беради.

Ташқи сектор мамлакатнинг божхона сиёсати, протекционизм сиёсати даражаси каби бир қатор иқтисодий сиёсат дастакларини англатади. Бундан ташқари маҳсулотни божхонадан расмийлаштириш тартиблари ва унга қилинадиган харажатлар тушунилади. Мазкур секторнинг самарали фаолият юритиши мамлакат ички бозорини мустаҳкамлигини ва мамлакат иқтисодиёти барқарорлигини таъминлайди. Ўзбекистонда 2017 йил сентябрдаги валюта либераллашуvidан кейин мамлакат ички бозорига миллий валюта девальвацияси таъсирини олдини олиш мақсадида 2017 йил 29 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолиятини янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3303-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарорга асосан божхона божлари ставкалари қайта кўриб чиқилиб баъзи товарлар номенклатураси бўйича божлар ноль ставкада, баъзи товар номенклатуралари бўйича божлар 2 бараварга пасайтирилди. Бундан ташқари аэропорт божхоналарида яшил йўлаklar ташкил этилди. Жисмоний шахслар томонидан қўшни мамлакатлардан истеъмол товарларини маълум даражагача олиб келишига рухсат берилди. Натижада, Ўзбекистон Республикаси Жаҳон банки томонидан ҳар йили эълон қиладиган “Бизнесни юритиш 2019” (Doing business) рейтингига Халқаро савдо йўналиши бўйича 49,79 (2018 йилда 44,31) бални қўлга киритди [8].

Институционал муҳит. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётини ислоҳ қилиш шароитида сўнгги йилларда мамлакатни институционал муҳитини яхшилашга қаратилган бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, тадбиркорларни режадан ташқари текшириш амалиёти бекор қилинди, тадбиркорлик фаолиятига лицензиялаш ва рухсат бериш тартиби қисқартирилиб, соддалаштирилди.

Бозор фаолияти шартлари. Сўнгги йилларда мамлакатда иқтисодий муносабатлар бозор иқтисодиёти принципларига ўтказиш бўйича қатор чоралар

амалга оширилмоқда, жумладан, қишлоқ хўжалигида бир қатор кластерлар тузилмоқда, энергетика маҳсулотларининг нархларни шаклланиши эркинлаштирилмоқда, асосий стратегик маҳсулотларни тақсимлаш механизмларини бевосита товар хом-ашё биржалари орқали амалга ошириш механизмлари йўлга қўйилди.

Инновациялар. Мамлакатда инновацион фаолиятни бошқариш, молиялаштириш ва уни ташкил этишнинг янги механизмлари жорий этилди, Республикада инновацион фаолиятни мувофиқлаштириш ва асосий йўналишларини белгилаш ва уларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожлантириш вазирлиги ташкил этилди, Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш Стратегияси қабул қилинди, мазкур стратегияда Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга бориб глобал инновацион индекс бўйича 50 поғонага кўтариш бўйича асосий йўналишлар белгилаб олинди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш бўйича яратилаётган имкониятлар, улардан фойдаланиш бўйича олиб борилаётган тадбирлар миллий иқтисодиётимиз ривожланишини таъминламоқда ва уларнинг такомиллаштириб борилиши Ўзбекистоннинг халқаро майдонлардаги ўрни ва обрўси ошиб боришига хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони// Халқ сўзи. 2017 йил 8 февраль.
2. Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. “Экономика” Пер. с англ. М.: Лаборатория базовых знаний, 2000.
3. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления: нобелевская лекция // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. – СПб.: Гуманистика, 2003.
4. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статики и динамики: Предварительный эскиз. – М.: Наука, 1991.
5. Schumpeter Y. Business Cycles. vol. 1,2. – New York, 1989.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари www.stat.uz.
7. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумоти <http://cbu.uz/uzc/statistic>.
8. Жаҳон банкининг маълумотлари. <http://www.worldbank>.